

“TEMEL CÜMLE” TERİMİ ÜZERİNE

Özlem ERDOĞAN*

Özet: Temel cümle terimi ile karşılanan yapılara özgü tanım ve değerlendirmelerde dile getirilen özelliklerin her biri, cümlede de bulunan özelliklerdir ve bu özelliklerin önemli bir kısmı da temel cümle terimini açıklamaktan ziyade bir yan cümlenin cümleden ne gibi özelliklerle ayrıldığını belirtmek için dile getirilmiş izlenimini uyandırmaktadır. Dolayısıyla, bu terim, aslında belli bir yapının anlambirincik, özellik ve kendine mahsus yanlarını belirtmekten uzaktır. Böyle bir terimi kullanma ihtiyacı, temelde bir yan cümle veya bazen de bir iç cümlenin temel cümleye bağlandığı yönündeki görüşten kaynaklanmış gibi görünmektedir. Oysa, yan cümlelerin oluşumunda böyle bir bağlanma değil; bir cümlenin indirgenerek bir başka cümlenin içerisine yerleştirilmesi söz konusudur. İç cümlelerde ise cümlenin herhangi bir indirgeme olmaksızın doğrudan cümlenin içerisine yerleştirilmesinden söz edilebilir. Bu durumda yan cümlenin veya iç cümlenin bağlandığı bir cümle kalmadığına ve yan cümle ile iç cümleyi kapsayan cümlenin “cümle” terimiyle karşılanan yapıdan ayrıt edici bir özelliğinin bulunmadığına göre “temel cümle” diye bir adlandırmaya gerçekten ihtiyaç olup olmadığı konusu sorgulanmalıdır. Bu çalışmada, böyle bir sorgulamaya gidilerek bu noktadaki tercihin “temel cümle” yerine sadece “cümle” terimini kullanmak yönünde olması önerilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Cümle, Birleşik Cümle, Temel Cümle, Yan Cümle, İç Cümle, Anlambirincik

On the Term of “Main Clause”

Abstract: Each one of the features expressed in definitions and reviews specific to structures called main clause are simultaneously specific to sentence and a significant part of these features appear to express in order to indicate different between sentence and subordinate clause instead of explaining main clause term. Therefore, this term is far to specify semes, features and propers of a structure.

It is appeared that this term has essentially been needed as a consequence thought which a subordinate clause or reported speech attach to main clause. Whereas, it could be said that a sentence is within an another sentence with reduction not attached the sentence. For reported speech it could be expressed that a sentence is within an another sentence without reduction. In this case, it

---

* Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Sivas.

must be questioned that the term called "main clause" is really needed seeing that a sentence where subordinate clause and reported speech attach doesn't remain and the sentence which include subordinate clause and reported speech isn't more different than the structure called "sentence". In this work, it would be proffered by questioning this matter that only "sentence" term is been used instead to "main clause" term.

Key Words: Sentence, Compound Sentence, Main Clause, Subordinate Clause, Reported Speech, Seme.

Türkçede sözdizimi üzerine hazırlanmış çalışmalarda cümlenin yapı bakımından incelenmesi basit cümle, birleşik cümle, temel cümle, yan cümle ve iç cümle gibi terimleri beraberinde getirmiştir. Bu terimlerden her biri belli bir anlambirimciği karşılarken temel cümle terimi, diğer terimlerin özellikle de yan cümle teriminin izah edilmesi sırasında üretilmiş bir terim gibi görünmektedir. Yani, temel cümle terim olarak sanki belli bir anlambirimciği olan yapıyı adlandırmak için değil de yan cümle terimini daha rahat açıklayabilmek ve yan cümleyi cümleden ayırmak için kullanılan bir terim gibidir. Temel cümlenin her zaman yan cümle ile birlikte ele alınması, esas konu olan yan cümlelere geçmeden önce temel cümlenin ne olduğunun kısaca açıklanması ve temel cümlenin aslında herhangi bir cümleden hiçbir farkının olmadığına sıklıkla vurgulanması; bu izlenimi güçlendirmektedir¹.

Buna göre, muhtelif kaynaklarda bazen birleşik cümle tanımları içerisinde bazen yan cümlenin açıklanması sırasında bazen de ayrı bir tanım hâlinde karşımıza çıkan temel cümlenin en başta vurgulanan özelliği birleşik bir cümlede temel yargıyı taşıyor olmasıdır:

“...İşte bileşik cümlelerde meramın özünü nefislerinde toplayan cümlelere temel cümle, onu veya ondan önce gelen cümlecikleri tamamlayan birleşik sözlere de yan cümlecik denir.” (Bilgegil 1963: 73-74).”

“Ana fikri taşıyan ve mutlaka bir tam yargı teşkil eden cümleye başcümle deriz. Buna karşın birleşik cümlenin her türlü öbür birleşenlerine ikincil cümle adını veririz (Banguoğlu 1974: 547).”

Bazı kaynaklarda ise temel cümlenin bu anlamsal özelliğinin yanında biçimsel özelliklerine de değinildiği ve bu bağlamda da yüklemnin çekimli bir eylem veya ek-fiil almış bir isimden oluşması, sonda bulunması, sonuna nokta

¹ Karahan (2006), Turan (1999), Cemiloğlu (2001) gibi bazı araştırmacılar yan cümle kavramını reddetmektedir ve bu araştırmacıların çalışmalarında yan cümlenin kabul edilmeyişiyle paralel olarak temel cümle terimi de geçmemektedir. Bu çalışma kapsamında sadece temel cümlenin ele alındığı kaynaklara yer verilmiş olup konuyu genişletmemek veya esas konunun dışına çıkmamak amacıyla yan cümleyle ilgili tartışmalara değinilmemiştir.

veya nokta değerinde bir noktalama işareti alıyor olması gibi hususların dile getirildiği görülmektedir:

“Birleşik tümcelerde fiille kurulanlar temel önerme; fiilimsilerle kurulanlar yan=bağımlı önermedir (Gencan 1966: 88).”

“Tümce değerinde bulunan, yargıyı üzerinde taşıyan; yüklemi, şart kipinden bir eylem dışında çekimli bir eylem ya da ekeylem almış ad soylu bir sözcük olan; sonuna nokta ya da nokta değerinde noktalama alacak gücü bulunan birleşik tümcenin daima tamamlanan üyesi olarak geçen sözcük dizisine, sözdiziminde “temel tümcecik” adı verilir (Kükey 1975: 264).”

“Birleşik tümce, bir temel yükleme göre biçimlenir. Bu nedenle bu tür çok yargılı anlatımlarda bir tek baştümce bulunur. Baştümce, eylem ya da ad yüklemi ile kurulabilir. Bu da, ya çekimli bir eylem, ya da ekeylem ulanmış adsoylu bir söz olur (Şimşek 1987: 251).

“Temel tümce çekimli eylemle kurulan ve temel yargıyı taşıyan tümcedir (Koç 1990: 435).”

“Çekimli eylemle kurulan ve birleşik cümlede temel yargıyı taşıyan cümlelere temel cümle denir. Yan cümleler temel cümleden önce gelerek anlamı tamamlar. Bu nedenle temel cümle genellikle birleşik cümlelerin sonunda bulunur. Birleşik cümlede yalnızca bir tek temel cümle bulunur. Buna karşın birleşik cümlede pek çok yan cümle olabilir (Hengirmen 2007: 352).”

“Bir birleşik cümlede esas yargıyı taşıyan unsurdur. Aynı zamanda ana düşünce bu cümlededir. Bu nedenle bu cümleye ana cümle de denir. Genellikle sonda bulunur (Özkan; Sevinçli 2011: 197).”

Bazı kaynaklarda da tüm bunlara ilaveten temel cümleyle ilgili olarak “bağlanma”, “bağlı olma” gibi ifadeler geçmektedir. Bu ifadeler, temel cümlelerin nasıl oluştuğu ve hangi yöntemle ortaya çıktığı konusuna da bir açıklama getirmiş olması bakımından ayrıca dikkate değerdir. Buna göre, bir cümle bir yan cümlelerin ardına gelip bu yan cümleyi bir sonuca bağlayarak veya tümleyerek “temel cümle” niteliğini kazanmaktadır. Bunun dışında, bazı tanım ve örneklendirmelerde çekimli eylemle kurulmuş bir yan cümle türü olarak kabul edilen -sA ekiyle kurulan yapılar ile ki bağlacıyla bağlanan cümleler, ayrıca iç cümleler ve ara sözler de geçmekte ve tüm bu yapıların temel cümleye bağlı olduğu ifade edilmektedir:

“Temel hüküm, yan hükümleri bir sonuca bağlayan söz dizisidir. Temel hükme, cümle bilgisinde, temel cümlecik adı verilir.

Yıkandıktan sonra / çocuğun yüzü biraz açıldı (temel cümlecik) (Ediskun 1963: 379)."

"Yan yargıları bir sonuca bağlayan, tek de olsa çok da olsa hepsini tümleyen tümleciğe 'temel yargı' denir. Temel yargının sözcüğü olan fiil, ya çekimli fiil, ya da ek-fiildir (Burdurlu 1967: 97).

"Temel tümce, birleşik veya girişik tümcelerde, yantümce, aratümce, içtümce veya tümcemsinin bağlı olduğu asıl yargıyı belirten tümceye denir: "Öyle sanıyorum ki Ali bugün mutlaka gelir", "Gençler bilebilse, ihtiyarlar muktedir olabilse, dünyanın işleri kolaylıkla düzelir", "Bakan, maaşlar yılbaşından önce verilecektir, dedi", "Çevredeki eşya veya olaylar, zaman zaman, hafızada çakıp sönen bir şimşek ışığı içinde görünmeye başlıyorsa, yaş değişiyor, ilerliyor sayılır" örneklerinde "Ali bugün mutlaka gelir", "Dünyanın işleri kolaylıkla düzelir", "Bakan dedi", "yaş değişiyor, ilerliyor, sayılır" tümceleri, birleşik veya girişik tümcelerde görev alan temel cümlelerdir (Hatiboğlu 1972: 146)."²

"Birleşik tümcede asıl yargıyı taşıyan ve genellikle sonda bulunan tümceye temel tümce denir. Temel tümce aslında bir yalın tümcedir; kendinden önceki tümcemsiler, yantümceler ve içtümcelerle anlamca bağlantılı olduğu ve kesin yargıyı bildirdiği için temel tümce niteliğini kazanmıştır (Dizdaroğlu 1976: 191)."

"Birleşik tümcede temel yargıyı taşıyan; yan cümle, tümcemi, iç tümcelerin yargılarının bağlı olduğu temel yargıyı belirten tümceye birleşik tümce denir. Birleşik tümcelerde bir tek temel cümle bulunur. Temel cümlelerin yüklemi, çekimli bir eylem ya da ad soylu sözcükle kullanılmış ek-eylemin çekimli bir biçiminde bulunur (Sağlam 1977: 192)."

"Bileşik tümce, temel yargıyı taşıyan tümceyle, onun anlatımını açıklayan, bütünleyen, anlaşılmasına yardımcı olan tümce ya da tümcelerden oluşmaktadır. Bileşik tümcede, asıl yargının bildirildiği

---

² Burada 'yantümce' terimiyle kastedilen, -sA ekinin oluşturduğu yapılar ile *ki* bağlacının bağladığı cümlelerden biridir. 'tümcemi' terimiyle kastedilen ise fiilimsilerin kurduğu yapılardır. Bu yaklaşımın bir benzeri, Dizdaroğlu ve Sağlam'da da görülür. bkz. (Hatiboğlu 1972: 147 ve 180), (Dizdaroğlu 1976: 191-192), (Sağlam 1977: 192-193).

tümceye temel tümce; türlü yollarla ana yargıyı tamamlayan tümcelere de yantümce denir (Atabay; Özel; Çam 1981: 92).³

“Birleşik cümlelerde yardımcı cümle ve ara cümlelerin bağlı olduğu asıl yargıyı belirten cümle. Ör. Gelirsen beraber gideriz. Öyle zannediyorum ki yarın İstanbul’a dönecekler. Ona, bu akşam bize gel, dedim. Bütün arkadaşları -çoğu eski okul arkadaşlarıdır-onu ziyarete gittiler (Topaloğlu 1989: 24).”

“İkinci cümleler birinci cümleleri izah eder ve ondan bağımlı oluyor. buna göre de bu birleşik cümlelerin birinci tarafı, temel cümle, ikinci tarafı ise yardımcı cümle olarak adlanır (Mehmedoğlu 2005: 15).”⁴

“Birleşik tümcede, bütün ikincil tümce ya da yan tümcelerin kendisine bağlandığı tümce (örn. Arkadaşınız başını kaldırarak yükselen güneşe baktı kuruluşunda güneşe baktı bölümü.) (Vardar 2007: 192).”

Tüm bu görüşlere göre, temel cümleyle ilgili değerlendirmelerin odaklandığı noktaları maddeler hâlinde şöyle sıralayabiliriz⁵:

1. Temel cümle, birleşik cümlede
  - a. Yan cümlelerin⁶
  - b. -sA ekiyle kurulan yapıların⁷

³ -sA ekinin oluşturduğu yapılar ile *ki* bağlacının bağladığı cümlelerden ikincisi, Atabay, Özel ve Çam’ın çalışmasında da ‘yantümce’ olarak kabul edilmektedir. Hatiboğlu, Dizdaroğlu ve Sağlam’ın çalışmalarında olduğu gibi bu çalışmada da fiilimsi öbekleri için ‘tümceansi’ adlandırmasında bulunulmuştur. bkz. (1981: 108).

⁴ Mehmedoğlu, birleşik cümleleri “Bağımsız Birleşik Cümle” ve “Bağımlı Birleşik Cümle” olarak iki kategoride ele alır. Bağımsız birleşik cümleyi “Eşit hukuklu birleşik cümlelerin birleşmesinden oluşan ve bir tonlama ile söylenen birleşik cümle”; bağımlı birleşik cümleyi ise “İçerisinde basit cümlelerden biri diğerine bağlı olan birleşik cümle” olarak tanımlar (2005: 14). Bu tanıma göre, *ki* haricindeki bir bağlaçla bağlanan cümleler ile sıralı cümleler bağımsız birleşik cümle; *ki* bağlacıyla birbirine bağlanan cümleler ise bağımlı birleşik cümle kategorisini oluşturmaktadır. Bu bağlamda, *ki* ile bağlanan cümlelerden birincisi temel cümle; temel cümleyi anlamca tamamlayıp izah eden ikinci cümle ise yardımcı cümle olarak ele alınmaktadır.

⁵ Bu sıralama işlemi sırasında öncelikle yöntem meselesi ele alınmıştır; çünkü, kanaatimizce ‘temel cümle’ ile kastedilen yapının ne olduğunu anlamak için öncelikle bu yapının nasıl oluştuğu üzerinde durmak gerekmektedir. Ardından bu oluşumla ilgili öne çıkan yapısal özelliklere yer verilmiştir. Temel cümlelerin ‘temel yargıyı taşıması’ şeklindeki anlamsal özelliği ise yargı kavramının çoğunlukla çekimli fiile bağlı olarak ortaya çıktığı şeklinde yapısal bir ölçüte göre değerlendirilmesi sebebiyle en sona ayrılmıştır.

⁶ Bilgegil, Ediskun, Gencan, Burdurlu, Hatiboğlu, Banguoğlu, Kükey, Dizdaroğlu, Sağlam, Atabay; Özel; Çam, Şimşek, Koç, Hengirmen, Vardar.

⁷ Hatiboğlu, Dizdaroğlu, Sağlam, Topaloğlu. Ayrıca, burada yer verdiğimiz temel cümle tanımlarına yansımamış olmakla birlikte şu araştırmacılar da çalışmalarının yan cümle türlerini anlatan kısımlarında yüklemi şart kipinden oluşan bir cümlelerin yan cümle olarak bir temel

- c. *ki* bağlacıyla bağlanan iki cümlelerden ikincisinin ⁸
- ç. İç cümlelerin ⁹
- d. Ara sözlerin ¹⁰ bağlı olduğu cümledir.
2. Temel cümlenin yüklemi çekimli bir fiil veya ek-fiil almış isimdir ¹¹.
3. Temel cümle, sonda bulunur ¹².
4. Temel cümle, sonuna nokta veya nokta değerinde bir noktalama işareti alır ¹³.
5. Temel cümle, birleşik cümlede temel yargıyı taşır ¹⁴.

Bu durumda -öyle sanıyoruz ki- temel cümlenin ne olduğunu sorgulamaya başlamadan önce birleşik cümle kavramına değinmek gerekmektedir. Birleşik cümleler, yukarıda zikredilen görüşler doğrultusunda içerisinde bir temel cümle ve bir yan cümlenin bulunmasına istinaden birden fazla cümleden oluşan cümle olarak kabul edilebilir; ancak, bu noktada bu oluşumun nasıl gerçekleştiği, bir başka ifadeyle yöntemin ne şekilde olduğu konusu iyi aydınlatılmalıdır. Eğer yöntem, yukarıdaki gibi bir cümlenin bir başka cümleye bağlanması şeklinde düşünülürse bu durumda bir cümlenin kendisine bağlandığı cümleyi temel cümle olarak ele almak, bu mantık doğrultusunda çok da yanlış bir düşünce

---

cümleye bağlandığından söz etmektedirler: Bilgegil (1963:87), Kükey (1975: 279-281), Atabay; Özel; Çam (1981: 94-96), Şimşek (1987: 282), Koç (1990: 437-438), Hengirmen (2007: 353). Mehmedoğlu ise söz konusu yapılar da -sA ekinin kip mi fiilimsi mi olduğunu uzun uzun tartıştıktan sonra kip olduğunu belirtir ve bu kipte çekimlenmiş bir yüklemi olan cümlenin temel cümleye bağlandığını ifade eder (2005: 93-101).

⁸ Hatiboğlu, Dizdaroğlu, Sağlam, Topaloğlu, Mehmedoğlu. Ayrıca, burada yer verdiğimiz temel cümle tanımlarına yansımamış olmakla birlikte şu araştırmacılar da çalışmalarının yan cümle türlerini anlatan kısımlarında *ki*'den sonra gelen cümlenin yan cümle olarak temel cümle görevindeki ilk cümleye bağlandığını ifade etmektedirler: Bilgegil (1963: 74), Banguoğlu (1974: 552-553), Ediskun (1963: 385-386), Kükey (1975: 284-290), Atabay; Özel; Çam (1981: 98-100), Şimşek (1987: 302-314), Koç (1990: 436-437), Hengirmen (2007: 353), Özkan; Sevinçli (2011: 204-207).

⁹ Hatiboğlu, Dizdaroğlu, Sağlam, Topaloğlu. Şimşek ise bu noktada yan cümlelerin bağlandığı cümleyi temel cümle olarak adlandırırken iç cümlenin bir başka cümlenin içerisine yerleştirildiğinden söz ederek bu cümleyi de 'dışcümle' olarak adlandırmıştır (1987: 251 ve 278). Ayrıca, burada yer verdiğimiz temel cümle tanımına yansımamış olmakla birlikte Kükey de çalışmasının birleşik cümle türlerini anlattığı bölümünde bir iç cümlenin temel cümleye bağlandığını ifade etmektedir (1975: 291-292). Yan cümlenin temel cümleye bağlandığı görüşünde olan Özkan; Sevinçli ise çalışmalarının birleşik cümle türleriyle ilgili bölümünde iç cümlenin temel cümleye yerleştirildiğinden söz etmektedirler. Koç ise iç cümlelerden bir cümlenin bir başka cümlenin içerisinde kullanılması şeklinde bahsetmiş olmakla birlikte bu cümle için herhangi bir terim kullanmamıştır (1990: 456).

¹⁰ Hatiboğlu, Topaloğlu.

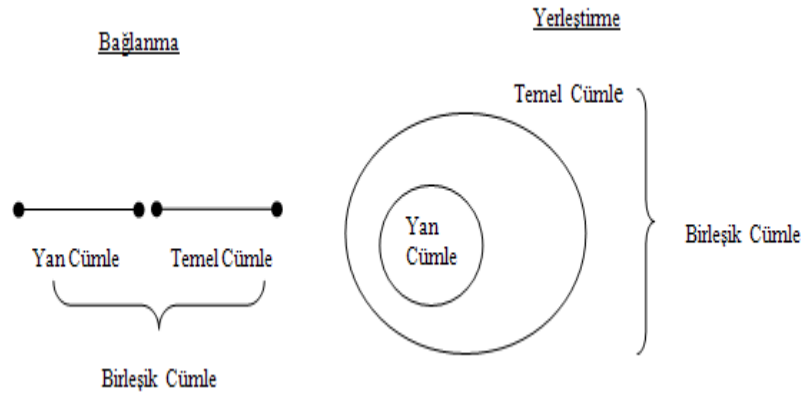
¹¹ Gencan, Burdurlu, Kükey, Sağlam, Şimşek, Koç, Hengirmen.

¹² Bilgegil, Dizdaroğlu, Hengirmen, Özkan; Sevinçli.

¹³ Kükey

¹⁴ Bilgegil, Burdurlu, Ediskun, Hatiboğlu, Banguoğlu, Kükey, Dizdaroğlu, Sağlam, Atabay; Özel; Çam, Topaloğlu, Koç, Hengirmen, Özkan; Sevinçli.

olmayacaktır, belki. Bununla birlikte, birleşik cümlelerin oluşumu sırasında yöntemin bir cümlenin bir başka cümlenin içerisine yerleştirilmesi şeklinde olabileceği ihtimali de söz konusudur¹⁵ ve cümlenin bir dizim olduğunu ve bu dizim içerisindeki dizileri temsil eden cümle öğelerinin dilin kuralları çerçevesinde cümleye yerleştirildiğini göz önünde bulunduracak olursak bu ihtimal daha güçlüdür. Başka bir ifadeyle, bir cümle içerisindeki öğelerden biri bazen bir sözcük veya sözcük öbeği olabileceği gibi bazen de bir cümle olabilmektedir. İşte öğelerden birinin cümleden oluşması durumunda cümle içerisinde cümle olduğu için birleşik cümle kavramı ortaya çıkmaktadır. O hâlde, birleşik cümlelerin yöntemini bir cümlenin bir başka cümleye bağlanması şeklinde değil de bir cümlenin bir başka cümlenin içerisine yerleştirilmesi şeklinde açıklamak ve bu ikisini birbirinden ayırmak, daha uygun görünmektedir. Aradaki farkı şu şekilde de gösterebiliriz:

¹⁵ İbrahim Delice'nin "Yapı Açısından Cümle Sorunu" başlıklı çalışması, cümlenin yapısı ile kullanımı arasındaki farkı vurgulaması bakımından dikkate değerdir. Buna göre, bir cümlenin bir başka cümlede yüklemi tamamlayan bir öge olması bir 'yapı' meselesidir. İki ayrı cümlenin ard arda getirilmesi ise 'kullanım' ile ilgilidir. Yani, ard arda gelen iki cümlenin anlamca birbirini tamamlaması bu iki cümleyi 'bir saymak' için yeterli değildir. İki cümlenin birleşmiş olması için cümlelerden birinin diğer cümlenin yapısal sınırları içerisinde yer alması gerekir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Delice 2012). Ayrıca, Fatma Erkman Akerson ve Şeyda Ozil, *Türkçede Nitelime Sıfat İşlevli Yan Tümceler* adlı çalışmalarında yan cümlelerden bir önerme içerisinde bildirilen ikinci bir önerme olarak söz ederler. (Buradaki önerme gerçekleşmesi mümkün olan bir oluş, bir durumdur) Nadir Engin Uzun ise *Anaçizgileriyle Dilbilgisi ve Türkçe* başlıklı çalışmasında "dönüşüm"lerden söz etmektedir. Dönüşüm, bir öbek yapıdan bir başka öbek yapı türetme işidir. Burada çift-tabanlı dönüşüm veya genel dönüşüm adıyla geçen bir dönüşüm türü ise bir dönüşümün birden fazla cümleyi kapsamış olmasını ifade etmektedir. Yan cümlelerin nasıl oluştuğu meselesine ışık tutan bu yaklaşımlar, aynı zamanda yukarıda sözünü ettiğimiz birleşik cümlenin 'içerisinde bir başka cümle olan cümle' olduğu yönündeki görüşü de destekler niteliktedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Erkman Akerson; Ozil: 1998, 59-60), (Uzun 2000: 40).

Birleşik cümlelerin oluşumunu bu şekilde açıkladıktan sonra temel cümleyle ilgili öne çıkan ve yukarıda sıraladığımız görüşleri tek tek ele alabiliriz. Bunlardan ilki, birleşik cümlelerde yan cümlelerin, -sA ekinin oluşturduğu yapının, *ki* bağlacıyla bağlanan iki cümleden ikincisinin, iç cümlelerin ve ara sözün bağlı olduğu cümleyi ‘temel cümle’ olarak kabul eden görüştür. Burada zikredilen yapıların temel cümleyle olan ilgisini -yukarıda değindiğimiz birleşik cümlelerin yöntemiyle de bağlantılı olarak- şöyle açıklayabiliriz:

a. Öncelikle yan cümleyle ilgili olarak buradan anlaşılacak şey, bir yarım cümlelerin bütün bir cümleye bağlanmış olmasıdır. Hâlbuki, bir cümlede bütünlüğün sağlanması için gerekli tüm öğeler bir araya getirilirken yan cümlelerde bu işlem yarıda bırakılmış değildir. Fiilimsi veya fiilimsi öbeklerinden meydana gelen yan cümleler, bütün bir cümlelerin eksiltilecek bir başka cümlede kullanılması şeklinde açıklanabilir. Söz gelimi, “[*Yerde yatan*] yılanın kuyruğuna bastı geçti (Baykurt 2013: 181).” gibi bir cümlede *yerde yatan* yan cümlesi *yılanın kuyruğuna bastı geçti* temel cümlesine bağlanmış değildir. Burada “*Yılan yerde yatıyordu. Yılanın kuyruğuna bastı geçti.*” şeklindeki iki cümleden ilki indirgenmiş ve diğerinin içerisine yerleştirilmiştir. “*Sana bunun [nasıl gerçekleşeceği(ini)] de anlatacağım* (Anar 2006: 180).” gibi bir örnekte ise cümlelerin yan cümleyi kapsamakta olduğu daha açık bir şekilde görülebilir. İşte bu doğrultuda da temel cümlelerin kendisine bağlanan bir cümle olduğu hususu açıkta kalmaktadır.

b. -sA ekiyle kurulan yapılarda ise çekimli bir fiil etrafında kurulmuş bir cümlelerin bir başka cümleye bağlanması söz konusu değildir. Zaten, bu tür yapılardaki -sA ekinin dilek-şart kipi işlevinde olmadığı da bugüne dek pek çok araştırmacı tarafından dile getirilmiştir¹⁶. Bir kip eki işlevinde olmayıp başlı başına da bir cümle kurmadığı için söz konusu yapının örneklerini diğer fiilimsi ekleri ile kurulan yan cümlelerden ayrı düşünmemek gerekir. Buna göre de diğer fiilimsi ekleriyle kurulan yan cümleler nasıl değerlendiriliyorsa -sA ekiyle kurulan yan cümleler de aynı şekilde ele alınmalıdır. Yani, “*O yüzden şu zırh gömleği üzerine giysen iyi olacak* (Anar 2006: 78).” gibi bir örnek için de yukarıda sözünü ettiğimiz indirgeme geçerlidir.

c. Temel cümlelerin oluşumunu “bağlanma” esasına göre açıklayan görüşün en tipik kabullerinden birini de *ki* bağlacıyla bağlanan cümlelerin durumu oluşturmaktadır. “*Tosunu hemen alalım ki, Aymelek'i sağabilelim* (Baykurt 2013: 21).” gibi bir cümlede “*Tosunu hemen alalım.*” ve “*Aymelek'i sağabilelim.*” şeklindeki iki ayrı cümlelerin *ki* bağlacı vasıtasıyla bir araya

¹⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. (Gülsevin 1990: 276-279), (Karahan 2000: 19), (Yücel 2000: 110-111), (Korkmaz 2007: 1038), (İlhan 2007: 252-260), (Delice 2007: 47). Bu araştırmacıların Gülsevin, Karahan, Yücel, Korkmaz ve İlhan söz konusu eki zarf-fiil ekleri grubunda değerlendirirken Delice “şart-fiil eki” olarak ele almıştır. Her iki tür değerlendirmenin ortak noktası ise -sA ekinin buradaki işlevinin kip eki işlevinden farklı olduğu yönündedir.

gelmesinde gerçekten de bir bağlanma söz konudur; ancak, yukarıda da belirttiğimiz gibi birleşik cümleden söz edebilmek için bir cümlelerin diğerini kapsıyor olması gerekmektedir. Dolayısıyla *ki* ile bağlanan cümlelerden biri diğerinin bünyesinde yer almadığı için burada birleşik bir cümleden değil bir bağlı cümle dizisinden söz edilebilir¹⁷. Bu durumda da *ki* aracılığıyla bir araya gelen cümlelerden biri yan, diğeri temel cümle değildir; her ikisi de cümledir. O hâlde, her ne kadar yan cümle ve temel cümle bağlamında ele alınmış olsa bile *ki* vasıtasıyla bir araya gelen cümleler aslında konumuzun dışında kalmaktadır.

ç. İç cümlelerle ilgili olarak da şunu ifade edebiliriz: Birleşik cümlelerin oluşumu veya yöntemi değişmez. Birleşik cümleler, her zaman bir cümlelerin bünyesinde bir başka cümleyi bulundurmasıyla ortaya çıkar. Burada değişen şey, yerleştirilen cümlelerin yerleştirilme yöntemi olabilir. Buna göre, bir cümle bir başka cümlelerin içerisine ya indirgenerek yerleştirilir ya da indirgenmeden doğrudan doğruya o cümle içerisinde yer alır. İndirgenmesi durumunda - yukarıda da belirttiğimiz gibi- yan cümleler ortaya çıkmaktadır. İndirgenmeden yerleştirilen cümleler ise iç cümlelerdir. Söz gelimi, “*Kara Bayram'ın karısı Haçça, "Ahmet bir de çakı ister o zaman!" dedi kocasına* (Baykurt 2013: 13).” gibi bir örnekte “*Ahmet bir de çakı ister o zaman!*” cümlesi, bu hâliyle bir başka cümle tarafından kapsanmıştır. Dolayısıyla, iç cümlelerin de temel cümleye bağlandığı görüşü, hem iç cümlelerin oluşumunu hem de temel cümlelerin dildeki varlığını açıklamaktan uzaktır.

d. Temel cümleye bağlandığı ifade edilen bir diğer unsur ise ara sözcüklerdir. Ara sözcükler, cümle içerisinde özne, nesne, dolaylı tümleç veya zarf tümleci gibi herhangi bir cümle ögesinden hemen sonra gelir ve üzerine geldiği cümle ögesiyle ilgili açıklayıcı veya hatırlatıcı bir bilgi sunar. Bir sözcük veya sözcük öbeği olabilen ara sözcüklerin “*Bütün arkadaşları -çoğu eski okul arkadaşlarıdır-onu ziyarete gittiler* (Topaloğlu 1989: 24)” örneğinde olduğu gibi bir cümleden oluşması da mümkündür. Burada ara sözcük, açıklayıcısı olduğu cümle ögesi ile birlikte cümleye yerleştirilmiştir. Yani, ara sözcükler için de bir bağlanma değil yerleştirme söz konusudur. Bununla birlikte, bu yerleştirme işlemi yan cümle ve iç cümlelerde olduğu gibi cümlelerin kendi doğal akışı içerisinde gerçekleştirilmediği için söz konusu yapıların bulunduğu cümleleri birleşik cümle olarak kabul etmek ve bu yapıları yan ve iç cümlelerle aynı bağlamda değerlendirmek güçtür.

O hâlde birinci maddede ele aldığımız görüşle ilgili olarak kısaca şunları ifade edebiliriz: Burada ele aldığımız yapılar içerisinde yalnızca yan ve iç cümleler, ‘temel cümle’ ile ilişkilendirilebilecek unsurlardır ve bu unsurlar arasındaki ortak nokta, her ikisinin de bir başka cümlelerin içerisine yerleştirilmiş olmasıdır; aradaki fark ise bu yerleştirme işlemi sırasında yan cümlelerin

¹⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. (Burdurlu 1967: 117-118), (Karahan 2006: 58-87), (Delice 2007: 168-169).

indirgenerek bazı cümlesel özelliklerinden feragat ederken iç cümlelerin herhangi bir indirgemeye uğramaksızın tüm cümlesel özelliklerini korumasıdır. Sonuçta, bir indirgeme işlemi ister gerçekleşmiş isterse gerçekleşmemiş olsun meseleye ‘temel cümle’ bağlamında baktığımızda söz konusu yapılar cümlenin içerisine yerleştirilmiş olduğu için temel cümlenin dildeki varlığını “bir cümlenin bir başka cümleye bağlanması sonucunda ortaya çıkan yapı” şeklinde açıklamak güçtür.

Temel cümleyle ilgili üzerinde durabileceğimiz ikinci husus ise temel cümle yüklemının çekimli bir fiil veya ek-fiil almış bir isim olmasıdır. Bütün cümleler için geçerli olan bu husus, aslında temel cümleyi tanımlamak için değil de yan cümlenin cümleden ne gibi farklarla ayrıldığını belirtmek için dile getirilmiş bir açıklama gibi durmaktadır. Nitekim uğradıkları indirgeme sonucunda yan cümlelerin yüklemeleri çekimli olma özelliğini kaybeder. Böylece, yüklemdeki zaman ve kip eklerinin yerini fiilimsi ekleri alır. Ayrıca, şekil itibarıyla böyle bir değişikliğe uğrayan yan cümle yüklemeleri, yüklem olarak değişik cümle öğelerini bir araya getirebilme özelliğini ise korur. Sonuçta, burada dile getirilen görüş, indirgenerek oluşturulan yan cümlelerle indirgenmemiş cümleler arasındaki bir farka vurgu yapmaktadır ve aslında “temel cümle” olarak adlandırılan cümlelerle ilgili özel bir durum veya özelliğe açıklama getirmemektedir.

Üçüncü olarak, temel cümlenin sonda bulunduğu görüşü ortaya çıkar. Bu da yine bir cümlenin bir başka cümleye bağlandığı yönündeki düşüncenin vardığı sonuçlardan biri gibi görünmektedir. Oysa, yukarıda da açıkladığımız gibi bir cümlenin bir başka cümleyi kapsadığını düşündüğümüzde temel cümlenin sonda olduğu görüşü de geçerliliğini yitirmektedir. Yani, ortada bir cümlenin sonuna gelerek onu tamamlayan bir cümle değil; bir cümleyi bünyesine alarak yapıca genişleyen bir cümle söz konusudur.

Dördüncü olarak da, temel cümlelerin sonuna nokta veya nokta değerinde bir noktalama işareti alması özelliğinden söz edildiği görülmektedir. Tüm cümlelerin sonuna nokta veya nokta değerinde bir noktalama işareti aldığı ve yalnızca yan cümlelerin sonunda böyle bir noktalamanın bulunmadığı dikkate alınırsa bu özellik de tıpkı bundan önce ele aldığımız maddede olduğu gibi hem temel cümleye özgü bir anlambirincik değildir hem de söz konusu terimi açıklamak için verilen bilgi o terimle değil de başka bir terimle ilgili bir hususa işaret etmektedir.

Beşinci olarak, temel cümlelerin temel yargıyı taşıdığı görüşü ele alınabilir. Aslında, ikinci maddede belirtilen temel cümle yüklemının çekimli bir fiil olması özelliğiyle bağlantılı olarak dile getirilen bu görüş ise sadece “temel cümle” şeklinde özel bir adlandırmaya tabi tutulan yapılara özgü bir anlambirincik değildir. Burada temel cümle ile ifade edilen dil birimi mutlaka bir yargı bildirir; ancak, temel cümle ile birlikte “dilsel gösterge niteliğinde

olan” bütün dil birimleri de aynı şekilde bir yargıya sahiptir. Bu bağlamda, bir örnek vermek gerekirse dirseğini masaya çarpma durumunda “off” biçiminde bir ünlemde bulunmak “Dirseğim çok acıdı.” yargısını dile getirecektir¹⁸. Yani, yargı yapısal değil anlamsaldır ve bu durumda, şekille ilgili niteliklere dayanarak yargı kavramını ‘tam veya yarım’, ‘temel veya yan’ şeklinde bir sınıflandırmaya tabi tutmak güçtür.

Sonuçta, “temel cümle” ile kastedilen yapı, bir cümleyi tamamlayan değil kapsayan bir cümledir. Temel cümleyi açıklamak için verilen sonda bulunuyor olması, yüklemnin çekimli bir fiil veya ek-fiil almış isimden oluşması, sonuna nokta konması veya temel yargıyı taşıması gibi özelliklerin hiçbiri temel cümleye özgü anlambirimcikler olmayıp hepsi aslında yan cümlelerin cümleden ayrılan yönlerini belirtmek için yapılmış açıklamalar niteliğindedir. Bu durumda, elimizde sadece temel cümleye özgü olarak kabul edebileceğimiz ve böylece temel cümleyi diğer dilsel yapılardan ayıracak hiçbir özellik bulunmamaktadır.

Bu noktada, “Acaba yan cümle ve iç cümleleri kapsıyor olması, temel cümlelerin anlambirimciği olabilir mi?” sorusu üzerinde düşünülebilir. Böyle bir soru ise “Bu durumda, yan cümle veya iç cümle ile temsil edilen cümle ögesinin dışında kalan yapıyı mı temel cümle olarak ele almalıyız; yoksa, yan cümle veya iç cümlelerin yerleştirilmiş olduğu cümlelerin tamamını mı temel cümle olarak kabul etmeliyiz?” gibi bir soruyu beraberinde getirmektedir¹⁹. Bir cümle içerisindeki öğelerden birinin kendi içerisinde cümlesel özellikler göstermesi durumunda bu öğenin dışındaki öğelerden meydana gelen yapı temel cümle olarak adlandırılacaksa böyle bir adlandırma, bir basit cümleden bir öğenin çıkarılması durumunda geriye kalan öğelerin yine cümle olarak adlandırılmasıyla çelişecektir. Bunu bir örnekle açacak olursak Özne+Nesne+Yüklem öğelerinden oluşan üç cümle varsayalım ve bu

¹⁸ Yargı kavramı, geleneksel yaklaşım içindeki kullanımı yeniden sorgulanan kavramlardan biridir. Buna göre, yargı sadece çekimli bir fiil ile ortaya çıkan, cümleye mal edilen ve cümleyle eşdeğer tutulan bir kavram olarak ele alınmamaktadır. Cümle elbette bir yargı bildirir; ancak, bunun dışında cümle biçiminde olmasa da yargı bildiren daha başka yapılardan da söz edilebilir. Dolayısıyla, şekle bağlanmayıp anlamsal bir kavram olarak ele alınan yargı kavramının sadece cümleye mahsus olmadığı için artık cümle tanımlarından da çıkarıldığı ve yargı odaklı olmayan cümle tanımları yapma yoluna gidildiği görülmektedir. bkz. (Uzun 1998: 64-65), (Karabulut: 2009: 275-276), (Delice 2012: 37-40).

¹⁹ Burada, yan cümle veya iç cümlelerin dışında kalan yapının mı temel cümle olarak adlandırılması gerektiği sorusu temel cümlelerin yan cümleyi tamamladığı ve sonuca bağladığı yönündeki yaklaşımın cümlede yan cümle dışında kalan yapıyı temel cümle olarak kabul etmesine istinaden sorulmuştur. Yan cümleyle birlikte cümlelerin tamamının mı temel cümle olarak kabul edilmesi gerektiği sorusu ise 1 nolu dipnotta belirtilen Erkman Akerson-Ozil ile Uzun’un yan cümle yorumuna dayanarak sorulmuştur. Burada sözünü ettiğimiz araştırmacılar, yan cümlelerin içerisine yerleştirilmiş olduğu cümlelerin tamamından temel cümle olarak söz etmektedirler. bkz. (Erkman Akerson; Ozil: 1998, s. 59-60), (Uzun 2000: s.40).

cümlelerden birinin nesnesi bir sözcükten, birininki bir yan cümleden ve birininki de bir iç cümleden oluşuyor olsun:

Ayşe, kitabını unutmuş.

Ayşe, kitabını okula getirmeyi unutmuş.

Ayşe, "Kitabımı okula getirmeyi unutmuşum." dedi.

Bu örneklerden "*Ayşe kitabını unutmuş.*" cümlesinden "*kitabı*" ögesini çıkardığımız zaman geriye kalan "*Ayşe unutmuş.*" yapısı bir temel cümle olarak adlandırılmıyor. O hâlde, "*kitabını okula getirmeyi*" yan cümlesini ve "*Kitabımı okula getirmeyi unutmuşum.*" iç cümlesini çıkardığımız zaman geriye kalan "*Ayşe unutmuş.*" ve "*Ayşe dedi.*" yapıları da özel bir adlandırmaya tabi tutulmamalıdır.

Burada "*kitabını okula getirmeyi*" ve "*Kitabımı okula getirmeyi unutmuşum.*" yapıları hem kendi içinde birtakım sözdizimsel özellikler göstermekte hem de içinde yer aldığı cümlelerin bir ögesi olma görevini üstlenmektedir. Kendi başına sözdizimsel bir değere sahip olması bakımından içinde yer aldığı cümleyi basit cümleler kategorisinden birleşik cümleler kategorisine taşımakta; cümle ögesi olarak kullanılması bakımından da basitçe nesneyi temsil etmekte, ismin yerini tutmakta ve örneğimizde Ö-N-Y'den oluşan cümlelerin iskeleti üzerinde hiçbir değişime sebep olmamaktadır. Bu durumda, nesneyi karşılayan "*kitabını*" ögesini çıkardığımızda geriye kalan Ö-Y yapısı ile "*kitabını okula getirmeyi*" ve "*Kitabımı okula getirmeyi unutmuşum.*" yapılarını çıkardığımızda yine geriye kalan Ö-Y yapısının birbirinden ayrı düşünülüp ayrı ayrı adlandırmalara tabi tutulması, aynı zamanda gramer betimlemelerimizde olması gereken bütünlüğü de bozmaktadır.

"Yan cümle veya iç cümleyi kapsayan cümlelerin tamamı mı temel cümle olarak ele alınmalıdır?" sorusu ise daha mantıklı görünmektedir. Yani, yukarıdaki örnek üzerinden devam edecek olursak Ö-N-Y şeklindeki cümlelerin tamamı temel cümle olarak ele alınırken bunun içerisinde nesneyi temsil eden yapı da iç cümle veya yan cümle olarak ele alınabilir. Bununla birlikte, bu noktada da Ö-N-Y gibi bir yapıyı zaten cümle olarak kabul ediyorsak aynı yapıyı ikinci defa 'temel cümle' şeklinde adlandırmanın gerekliliği üzerinde düşünülmalıdır.

O hâlde, yapı bakımından birleşik cümle özelliği gösteren bir cümlede sadece cümlelerin kendisiyle bu cümlelerin içinde bulunan bir yan veya iç cümleden söz edilebilir. 'Temel cümle' teriminin kullanımı ise cümle ile bu cümlelerin kapsadığı yan veya iç cümlelerin haricinde sanki başka bir cümle daha varmış gibi bir algının oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Diğer taraftan, gerek birleşik cümlelerle gerekse yan veya iç cümlelerle ilgili meseleleri bu terimi kullanmadan da rahatlıkla açıklamak mümkündür. Bu durumda 'temel cümle'

yerine sadece ‘cümle’ demek, hem yan cümle ve iç cümle gibi yapıların oluşumunu daha iyi yansıtabilecek hem de bu yapılarla ilgili muhtemel yanlış algıların önüne geçecektir.

KAYNAKÇA

- ANAR, İhsan Oktay (2006). *Puslu Kıtalar Atlası*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- ATABAY, Neşe; ÖZEL, Sevgi; ÇAM, Ayfer (1981). *Türkiye Türkçesinin Sözdizimi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, İstanbul.
- BANGUOĞLU, Tahsin (1974). *Türkçenin Grameri*, Baha Matbaası, İstanbul.
- BAYKURT, Fakir (2013). *Yılanların Öcü*, Literatür Yayınları, İstanbul.
- BİLGEGİL, Kaya (1963). *Eğitim Enstitüleri İçin Türkçe Dilbilgisi Edebiyat Bilgi ve Teorilerine Giriş Faksül I*, Güzel İstanbul Matbaası, Ankara.
- BURDURLU, İbrahim (1967). *Uygulamalı Cümle Çözümlemeleri*, İzmir 1967.
- CEMİLOĞLU, İsmet (2001). *Dede Korkut Hikâyeleri Üzerinde Söz Dizimi Bakımından Bir İnceleme*, TDK Yayınları, Ankara.
- DELİCE, İbrahim (2007). *Türkçe Sözdizimi*, Kitabevi, İstanbul.
- DELİCE, İbrahim (2012). “Cümle Nasıl Tanımlanmalıdır?”, *Turkish Studies*, Volume 7/1 Winter 2012, p. 37-40, Turkey.
- DELİCE, İbrahim (2012). “Yapı Açısından Cümle Sorunu”, *Turkish Studies*, Volume 7/3, Summer 2012, p. 871-876, Turkey.
- DİZDAROĞLU, Hikmet (1976). *Tümcebilgisi*, TDK Yayınları, Ankara.
- EDİSKUN, Haydar (1963). *Yeni Türk Dilbilgisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- ERKMAN AKERSON, Fatma; OZİL, Şeyda (1998). *Türkçede Niteleme Sıfat İşlevli Yan Tümceler*, Simurg, İsyambul.
- GENCAN, Tahir Nejat (1966). *Dilbilgisi*, Ahmet Sait Basımevi, İstanbul.
- GÜLSEVİN, Gürer (1990). “Türkçede -sA Şart Gerundiumu Üzerine”, *Türk Dili Dergisi*, Kasım 1990, S. 467, s. 276-279.
- HATİBOĞLU, Vecihe (1972). *Türkçenin Sözdizimi*, TDK Yayınları, Ankara.
- HENGİRMEN, Mehmet (2007). *Türkçe Dilbilgisi*, Engin Yayınevi.
- İLHAN, Nadir (2007). “Birleşik Cümle Kuruluşunda Şart Cümlesi ya da Zarf Grubu”, *27-28 Ağustos 2007 Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi Türkçenin Sözdizimi (UTEK 2007)*, İstanbul Kültür Üniversitesi, c. 1, s. 253-260, İstanbul.
- KARABULUT, Ferhat (2009). “Ad Öbeği Taşınımı ve Boşluk Kuramı Bağlamında Fiilimsili Yapıların Adlandırılması ve Sınıflandırılması Meselesi”, *27-28 Ağustos 2007 Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi Türkçenin Sözdizimi (UTEK 2007)*, İstanbul Kültür Üniversitesi, c. 1, s. 261-298, İstanbul.
- KARAHAN, Leyla (2000). “Yapı Bakımından Cümle Sorunları”, *14.01.2000 Gramer, Bilim ve Uygulama Kolu Toplantısı*, Ankara.
- KARAHAN, Leyla (2006). *Türkçede Söz Dizimi*, 11. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara.

- KOÇ, Nurettin (1990). *Yeni Dilbilgisi*, İnkılâp Kitabevi.
- KORKMAZ, Zeynep (2007). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- KÜKEY, Mazhar (1975). *Uygulamalı Örneklerle Türkçenin Sözdizimi*, Kardeş Matbaası, Ankara.
- MEHMEDOĞLU, Alaeddin (2005). *Türkiye Türkçesinde Birleşik Cümle Üzerine*, Sakarya Üniversitesi Yayınları, Sakarya.
- ÖZKAN, Mustafa; SEVİNÇLİ, Veysel (2011). *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi*, Akademik Kitaplar, İstanbul.
- SAĞLAM, Sıtkı (1977). *Türkçenin Sözdizimi Örneklerle Tümce Çözümlenmeleri*, Diyarbakır.
- ŞİMŞEK, Rasim (1987). *Örneklerle Türkçe Sözdizimi Tümceler-Belirtme Öbekleri-Çözümleme*, Trabzon.
- TOPALOĞLU, Ahmet (1989). *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- TURAN, Zikri (1999). "Cümlenin Yapısı İle İlişkilendirilen 'Basit' ve 'Birleşik' Kavramları Üzerine", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S. 8, s.299-311, Sivas.
- UZUN, Nadir Engin (1998). *Dilbilgisinin Temel Kavramları Türkçe Üzerine Tartışmalar*, Ankara.
- UZUN, Nadir Engin (2000). *Anaçizgileriyle Evrensel Dilbilgisi ve Türkçe*, Multilingual, İstanbul.
- VARDAR, Berke (2007). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Multilingual, İstanbul.
- YÜCEL, Bilal (2000). "Türkiye Türkçesinde Zarf-fiil Eklerinin Yapı Bakımından Sınıflandırılması Üzerine", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S. 9, s.75-114, Sivas.